

**Beschermd stadsgezicht
Haarlem-Zuidwest**

Datum in procedure: 27-01-2006

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd stadsgezicht Haarlem-Zuidwest
gemeente Haarlem (Noord-Holland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: - 5 OKT. 2011

Errata:

- 5 OKT. 2011

Haarlem, Haarlem-Zuidwest

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Haarlem-Zuidwest in de gemeente Haarlem als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Het gebied Haarlem-Zuidwest is samengesteld uit de Koninginnebuurt, met als oostelijke grens het Houtplein en, in het verlengde hiervan, de Wagenweg, het Wilhelminapark met westelijk hiervan de restanten van de buitenplaatsen Vaartzicht en Zwanenburgh, en ten zuiden van de Schouwtjeslaan Bosch en Vaart. Tot 1927 hoorde het gebied ten zuiden van de Schouwtjeslaan bij de gemeente Heemstede.

Het beschermd gebied sluit in het noorden en het oosten aan op het beschermd stadsgezicht Haarlem.

Het gebied Haarlem-Zuidwest laat met de Koninginnebuurt een eerste stedenbouwkundige ontwikkeling van Haarlem in de 19^e eeuw zien. Daarbij zijn enkele straten opgenomen die aansluitend op de zuidgrens van de nog ommuurde stad al aangelegd werden in de 17^e eeuw. Gaandeweg heeft de Koninginnebuurt zich kunnen ontwikkelen tot een voorbeeld van stadsuitbreiding met hoogwaardige architectuur uit het eind van de 19^e eeuw en de eerste decennia van de 20^e eeuw. Het gebied kenmerkt zich door gebogen lanen met woningbouw voor de gegoede burgerij. De villaparken ten zuiden hiervan, het Wilhelminapark en Bosch en Vaart, zijn goed bewaarde voorbeelden van villaparkaanleg en gegoede middenstandsbouw van rond 1900. Het Wilhelminapark met grotendeels vrijstaande villa's en Bosch en Vaart met villa's en geschakelde middenstandswoningen. De ruime groenvoorzieningen in de beide villaparken zorgen voor een goede aansluiting op de Haarlemmerhout en het Westerhoutpark. Westelijk van het Wilhelminapark bevinden zich de restanten van buitenplaatsen aan de Leidsevaart, die als rijksmonument beschermd zijn: Vaartzicht en Zwanenburgh.

Ontstaan en ontwikkeling

De prestedelijke structuur is bepaald door de noord-zuidverbindingen van de Wagenweg en de in 1656-1657 gegraven Leidsevaart. Zij lopen min of meer parallel met de onderliggende strandwal, waarop de binnenstad en de Haarlemmerhout zijn gelegen. De wegenstructuur van dit gebied laat een nauwe aansluiting zien op de binnenstad en de Haarlemmerhout.

Aan de zuidrand van de ommuurde stad verschijnt er al snel bebouwing aan de toegangswegen. Vooral het Houtplein, het voorplein van de Grote Houtpoort is al vroeg bebouwd. Datzelfde geldt voor de Wagenweg, deel uitmakend van de aloude Heerenweg, die parallel aan de duinrand Haarlem met Heemstede verbond. Vanuit de stad zelf zijn er twee ontwikkelingen te noemen die typerend zijn voor de prestedelijke ontwikkeling van Haarlem-Zuidwest. Dat zijn enerzijds de bedrijven en bijbehorende voorzieningen waar binnen de stadsmuur geen plaats meer voor was, anderzijds de buitenplaatsen van de gegoede stedelingen die hier een lustplaats creëerden.

Door de aanleg van de trekvaart naar Leiden in 1656-1657, de Leidsevaart, kreeg het gebied westelijk van de Wagenweg een duidelijke begrenzing, die oorspronkelijk alleen bij de Schouwtjeslaan een brug had. De Emmabrug ontstond pas in samenhang met de ontwikkeling van de Koninginnebuurt in 1899.

Koninginnebuurt

Aanvankelijk was het gebied dat de Koninginnebuurt beslaat in gebruik als wei- en grasland. Maar in het begin van de 17^e eeuw werden de landerijen aan weerszijden van het Molenpad (het huidige noordelijke deel van de Koninginneweg) en ten westen van het Raamlaantje (de

latere Van Eedenstraat), maar niet zuidelijker dan het Wijde Geldeloopezpad, ingericht voor de grote houten ramen van de lakenwevers. Tot aan de Olieslagerslaan waren de gronden in gebruik als tuinbouwgebied en weiland. Allengs kwamen er steeds meer bollenkwekerijen. Een situatie die tot aan de tweede helft van de 19^e eeuw voortduurt. Een aantal wegen en lanen kwam in de 18^e eeuw tot stand zoals de Schouwtjeslaan en de niet meer bestaande Steenmuurslaan, 1ste en 2de Hooglandslaan en de Lange Laan.

In de 17^e eeuw concentreerde de bebouwing zich langs het Pleyn (het latere Houtplein), de Wagenweg, het Wijde Geldeloze Pad, het Molenpad en langs de singel.

De uitbreidingsplannen van 1873-1878 van J.E. v.d. Arend, waaraan ook L.P. Zocher meewerkte, namen de bestaande structuur en bebouwing als uitgangspunt. Het waren pogingen van gemeentewege de particuliere initiatieven te kanaliseren, die niet tot uitvoering zijn gekomen.

Daarna kwam het plan voor een 'aanzienlijk stadskwartier' van J. Wolbers uit 1895 tot uitvoering. Dit greep deels terug op de eerdere plannen. Amendementen uit 1901, 1902 en 1903 hebben het plan van Wolbers nog bijgesteld. Typerend voor deze aanleg zijn de vele gebogen straten en de gevorkte aanleg van de Eerste en Tweede Emmastraat. Naast de villabebouwing heeft dit 'aanzienlijk stadskwartier' ook markante schoolgebouwen zoals Tempeliersstraat 1 van Jacques Leijh uit 1885 en Cruquiusstraat 2 van C.L.M. Robbers uit 1911.

Een bijzondere ontwikkeling aan de Tempeliersstraat laat de U-vormige aanleg van het winkelcentrum met lunchroom zien. Het is een voorbeeld van functionalistische architectuur uit 1932 van de architect H.A. Pothoven.

Wilhelminapark

Min of meer aansluitend op het eerste plan van Wolbers ontwierp S.J.W. Mons het Wilhelminapark. Geïnspireerd door de schilderachtige Engelse landschapsstijl ontwierp hij in 1898 een villapark voor negentien enkele en dubbele villa's en een woonblok van vijf herenhuizen. Voor de aanleg van het Wilhelminapark was hier een bollenkwekerij gevestigd.

Voor veertien villa's leverde architect Mons ook het ontwerp. C. Smink jr. is de ontwerper van de vijf herenhuizen. De totale aanleg gaat min of meer schuil achter de bebouwing van de Wagenweg.

Van Tubergenterrein

Het gebied westelijk van het Wilhelminapark en ingeklemd tussen de Koninginnebuurt en Bosch en Vaart heeft een heel eigen ontwikkelingsgeschiedenis. Na de aanleg van de Leidsevaart verschenen hier in de 18^e eeuw de buitenplaatsen Vaartzigt en Zwanenburgh. Vanwege de aanleg van die buitenplaatsen werd het westelijk deel van de Olieslagerslaan particulier terrein en liep deze straat niet meer door tot aan de Leidsevaart. Het omringende gebied bleef in gebruik als tuingrond.

Het deel van het plan van Wolbers voor het terrein van de buitenplaatsen Vaartzigt en Zwanenburgh kwam niet tot uitvoering en bleef tuinbouwgebied tot 1985, toen het gebied met een nieuw stedenbouwkundig plan, het Van Tubergenterrein, werd ingevuld. Alleen het begin van de Van Merlenstraat bij de Schouwtjeslaan gaat terug op het plan van Wolbers.

Aan de Leidsevaart, thans Zuider Emmakade 43, verscheen in 1925 het Christelijk Lyceum naar ontwerp van A. de Maaker.

Bosch en Vaart

De buitenplaats Bosch en Vaart, gelegen aan de Wagenweg, had terreinen die uitstrekten tot aan de Leidsevaart. Voor dit terrein werd door de architect P. Kuiper in 1901 een plan ontworpen met een quasi-geometrisch stratenpatroon, met als centrum het Oranjeplein. Van 1901 tot 1938 werd de wijk volgebouwd met 33 villa's en 352 geschakelde middenstandswoningen in stijl variërend van verschillende neostijlen tot Amsterdamse School, van vakwerkbouw tot chaletstijl. Het vele groen van tuinen en bomen ondersteunt de oorspronkelijke opzet van de wijk waarbij de tuinstadgedachte de leidraad vormde. De aanleg en bebouwing van Bosch en Vaart zijn uitzonderlijk gaaf bewaard gebleven.

Huidig ruimtelijk karakter en bebouwingsbeeld

De Koninginnebuurt met het Wilhelminapark en Bosch en Vaart zijn ruim opgezette wijken tussen de Wagenweg en de Leidsevaart. Het gebied kenmerkt zich door een overwegend gebogen stratenpatroon met villabebouwing en geschakelde middenstandsbouw. Restanten van vroegere bebouwing en aanleg zijn in de laat 19^e-eeuwse ontwikkeling van het plan van Wolbers opgenomen. Het Wilhelminapark als voorbeeld van de Engels geïnspireerde landschapsstijl sluit aan op deze aanleg, gesitueerd achter de gevelwand van de Wagenweg.

Koninginnebuurt

Van de oorspronkelijke bestemming als tuinbouwgebied en als terrein voor de ramen van de lakenindustrie is niets bewaard gebleven. Wel volgen enkele straten het tracé van vroegere paden. De huidige karakteristiek is vooral bepaald door het stedenbouwkundig patroon van Wolbers met de

bebouwing uit de eerste decennia van de 20e eeuw. Villabebouwing en geschakelde middenstandswoningen vormen met scholen de kenmerkende architectuur.

Wilhelminapark

Het Wilhelminapark is in zijn oorspronkelijke conceptie bewaard gebleven. De vrijstaande villa's en geschakelde herenhuizen zijn gelegen rond een open binnenterrein. Het bebouwingsbeeld uit de bouwtijd sluit daar op aan.

Van Tubergenterrein

Het scholencomplex aan de Zuider Emmakade van het Christelijk Lyceum, waarvan het hoofdgebouw uit 1911 dateert, vormt de eerste bebouwing van dit tuinbouwgebied naast de buitenplaatsrestanten aan de Leidsevaart uit de 18^e eeuw. Alleen de Van Merlenstraat en de Zuider Emmakade zijn restanten van het stedenbouwkundig plan van Wolbers. De rest van het gebied werd pas na 1985 ingericht en bebouwd en valt derhalve buiten de bescherming.

Bosch en Vaart

Ook Bosch en Vaart is als oorspronkelijk concept bewaard gebleven met de waardevolle bebouwing uit de periode 1901-1938. Centraal punt vormt het groen ingerichte Oranjeplein, waaraan enkele, reeds als rijksmonument beschermde, villa's staan. De karakteristieke tuinen rond de bebouwing laten Bosch en Vaart goed aansluiten op de villaparken en de Haarlemmerhout oostelijk van de Wagenweg.

Nadere typering van te beschermen waarden

Het gebied Haarlem-Zuidwest heeft een hoogwaardig en grotendeels gaaf bewaard gebleven stedenbouwkundig patroon met een karakteristieke architectonische invulling van villa's en geschakelde middenstandswoningen. Van zeer grote betekenis is het in dit gebied gelegen Wilhelminapark en de uitzonderlijk gaaf bewaarde aanleg en invulling van Bosch en Vaart. Het gebied is representatief voor de ontwikkeling van een vroege stadsuitbreiding waarbij gebruik werd gemaakt van een deels historisch bepaald stratenpatroon, dat enerzijds aansluit op de binnenstad van Haarlem en anderzijds op de Haarlemmerhout. Verschillende architecten van naam hebben gebouwen gerealiseerd in Haarlem-Zuidwest, zoals K.P.C de Bazel, A.J.M. Sevenhuijsen en J.A.G. van der Steur. Een aantal panden in Haarlem-Zuidwest geniet objectbescherming als rijksmonument, zoals de restanten van de buitenplaatsen aan de Leidsevaart. Ook het complex van het voormalig Gereformeerd Weeshuis 'Coen Cuserhuis' aan de Olieslagerslaan uit 1907-1908 is als rijksmonument beschermd. Enkele schoolgebouwen aan de Tempeliersstraat, Cruquiusweg en de Zuider Emmakade zijn in de villabebouwing geïntegreerd en zijn op zich representatieve voorbeelden van schoolgebouwen van kort vóór tot begin jaren dertig van de 20^e eeuw.

Nadere typering van te beschermen waarden:

- de Koninginnebuurt met de deels historische straten;
- de karakteristieke aanleg met gebogen straten en pleinen van de Koninginnebuurt, met hierop aansluitend de Emmabrug;
- de voor de periode karakteristieke traditionalistische-functionalistische architectuur van de villabebouwing, geschakelde middenstandshuizen en scholen;
- de min of meer experimentele architectuur van het winkelcentrum uit 1932 aan de Tempeliersstraat;
- de restanten van de buitenplaatsen aan de Leidsevaart: Vaartzigt (Van Tubergenpad 10) en Zwanenburgh (Koninginneweg 86);
- de hoofdstructuur van het stedenbouwkundig ontwerp van Bosch en Vaart;
- het specifieke tijdsbeeld van de architectuur van de tussen 1901 en 1920 gebouwde middenstandswoningen van Bosch en Vaart;
- de gevarieerde, luxe villabebouwing van het Wilhelminapark uit de periode 1898-1906;
- de samenhang van deze buurten met de Haarlemmerhout;
- de samenhang van het overwegend gebogen stratenpatroon met de architectuur van villa's en geschakelde middenstandswoningen;
- de samenhang van de scholen en complexen zoals het 'Coen Cuserhuis' met de overige bebouwing;
- het openbare en particuliere groen als wezenlijk onderdeel voor deze wijk;
- het afwisselend scala van architectuur dat hier werd gerealiseerd vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw als resultaat van vroege stadsuitbreidingen voor een belangrijk deel aangestuurd door particulier initiatief.

Begrenzing

De noordgrens van het gebied Haarlem-Zuidwest wordt gevormd door de bebouwing van de Raamsingel en die van het Tuinlaantje (aansluitend op de zuidgrens van het bestaand beschermd stadsgezicht), de oostgrens door de bebouwing van de Wagenweg, en ten zuiden van de Schouwtjeslaan, de Wagenweg (aansluitend op de westgrens van het bestaand beschermd stadsgezicht). De zuidgrens wordt gevormd door de historische bebouwing met tuinen van de Van Hogendorpstraat en de Eindhoutstraat. De Leidsevaart vormt de westelijke grens.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/31/01.

Waardering

Het gebied Haarlem-Zuidwest is van algemeen belang vanwege de cultuurhistorische betekenis van de Koninginnebuurt als één van de vroegste stadsuitbreidingen van Haarlem en aansluitend daarop het Wilhelminapark en Bosch en Vaart, als villaparken van het begin van de 20e eeuw.

Het gebied is representatief voor de ontwikkeling van de Nederlandse stadsuitbreidingen en suburbane villagegebieden uit het eerste kwart van de 20^e eeuw.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsver-eiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- J. v.d. Aar, Het Wilhelminapark te Haarlem 1898-1906; stadsuitbreiding - architectuur, z.p. 1984.
- R. Blijstra, Haarlem: heel oud, heel nieuw, z.p. 1971.
- R. Mens, Stadsuitbreiding van Haarlem rond 1900, Haarlem Jaarboek 1981.
- G.F. van der Ree-Scholtens (eindredactie), Deugd boven geweld; een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995, Hilversum 1995.
- P. Roos, B. Uittenhout en W. de Wagt, Architectuurgids Haarlem, 1992.
- H. van der Straaten en M. Maandag, Bosch & Vaart 1901-2001, 2001.
- J.J. Temminck e.a., Haarlemmerhout 400 jaar 'mooier is de wereld nergens', z.p. 1984.

Kaarten

- Oriëntatiekaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.
- Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.
- Ontwerp voor Bosch en Vaart, circa 1880. Bron: Archiefdienst voor Kennemerland, Haarlem.
- Uitbreidingsplan Haarlem, 1^e herziening, 1905 (fragment Koninginnebuurt). Bron: Archiefdienst voor Kennemerland, Haarlem.

Luchtfoto

- Haarlem-Zuidwest. Bron: Gemeente Haarlem, sector Stedelijke Ontwikkeling.

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2011

Onderzoek en tekst

- Gemeente Haarlem, drs. J.M.M. Jacobs
- Provincie Noord-Holland, E. van der Kleij
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. L.G.M. van Roij

Kaartmateriaal

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. L.G.M. van Roij

Redactie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, H. Bos en drs. B.A.R.T. Broex

Productie

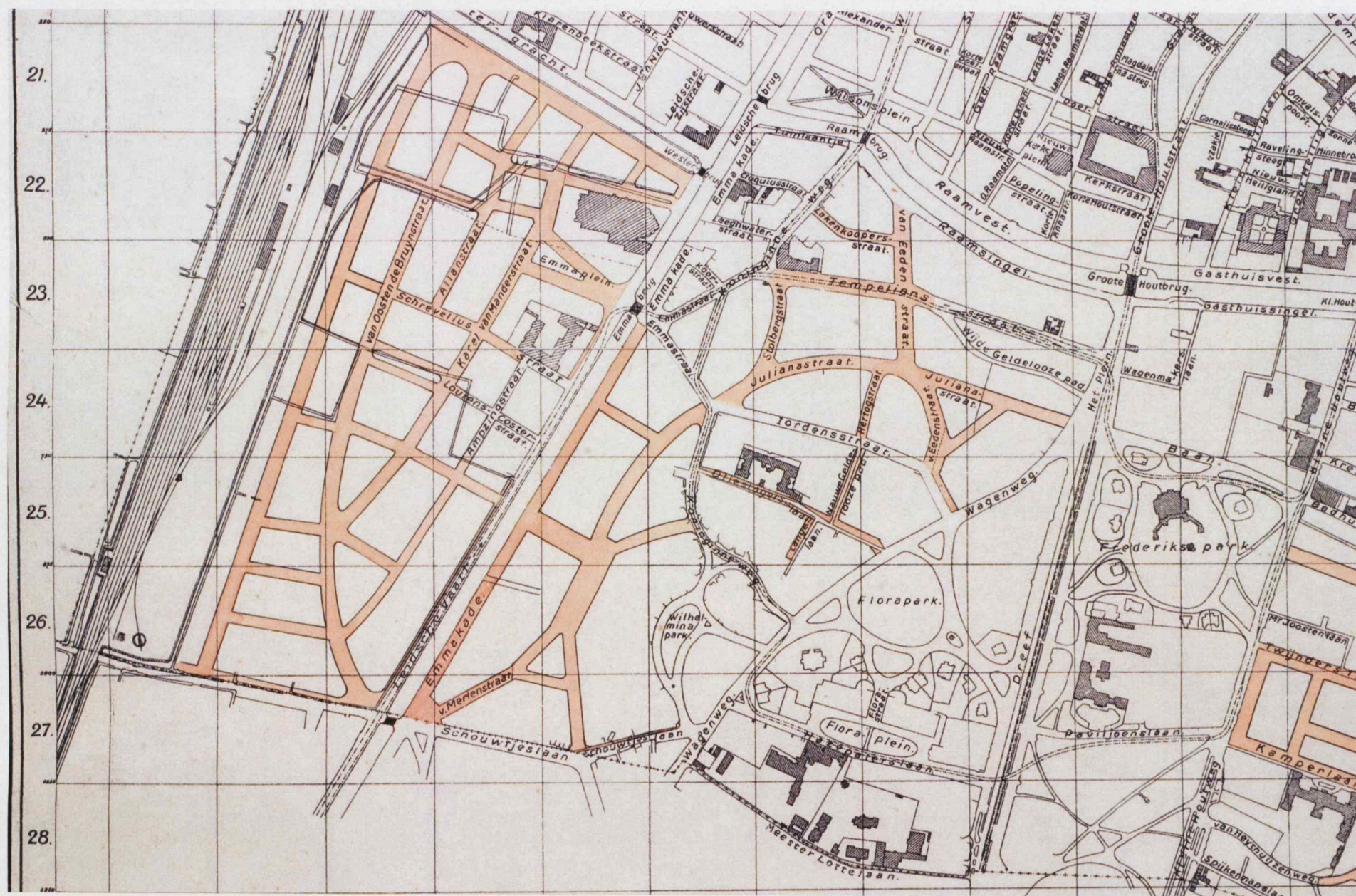
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed /Drukkerij Mailfors Amersfoort.

Bijlagen

1. Oriëntatiekaart.
2. Waarderingskaart.
3. Ontwerp voor Bosch en Vaart, circa 1880.
4. Uitbreidingsplan Haarlem, 1^e herziening, 1905
(fragment Koninginnebuurt).
5. Luchtfoto: Haarlem-Zuidwest.

Kaart 3 Ontwerp voor Bosch en Vaart, circa 1880

Kaart 4 Uitbreidingsplan Haarlem, 1e herziening, 1905 (fragment Koninginnebuurt)

Kaart 5 Luchtfoto: Haarlem-Zuidwest

